

რ. შ ა ნ ე ნ

ქართველები იერუსალიმში

ავტორის წინასიტყვაობით

(ფრანგულიდან)

პ. შალვა ფარდემისა

სტამბოლი

საბეჭდავი კათოლიკე ქართველთა საგანისა

1921

ქართველები

ი ე რ უ ს ა ლ ი ე ზ ი

ავტორის წინასიტყვაობით

(ფრანგულიდან)

წ. შ ა ლ ვ ა ვ ა რ დ ი ძ ი ს ა

29960

ს ტ ა მ ბ ო ლ ი

საბეჭდავი კათოლიკე ქართველთა საგანისა

1921

გეოთხველის საყურადღებოდ

საქართველოს ეკლესიური ისტორია ბევრ ნაირად გამო-
მოურკვეველია რადგან ყველა ის საისტორიო მასალა, რომე-
ლიც ჩვენში და უცხო ქვეყნებში მოიპოება, ბევრი დღესაც
კიდევ შეუსწავლელია. ამ ნაკლს სხვაც მუდამ თან დაჰყვებოდა:
რაც კი ჩვენს ლიტერატურაში დამუშავებული და ნათელი იყო,
იმასაც დღემდის დასავლეთში ძალიან ნაკლებათ იცნობდენ.
ამ მხრივ დაუფიწყარი ღვაწლი მიუძღვის კონსტანტინეპოლის
კათოლიკე ქართველთა სავანის წევრს, **მ. მიხეილ თამარა-
შვილს**, რომელმაც თავისი დაუღალავი მეცადინეობით და
გამოკვლევით ბევრი რამ ნათელ ჰყო ჩვენ საეკლესიო ისტო-
რიაში.

ჯერედ ქართულად დასწერა და თბილისში გამოსცა 1902
წელს **ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის და ორი
წლის შემდეგ პასუხად სომხის მწერლებს**.

დასავლეთის მკვლევართ ამ წიგნებით ვერ ისარგებლეს,
ცოტათი მაინც რომ შეეცვალათ თავიანთი შეხედულება ივე-
რიის ეკლესიის დასაწყისზე, მის ლიტურგიაზე და სასულიერო
ლიტერატურაზე, რომლებზედაც მრავალ წლობით სომხური
პროპაგანდა გაუგებარ და ისტორიულ სინამდვილეს მოკლე-
ბულ ცნობებს ავრცელებდა. ამიტომაც ამავე თამარაშვილმა
1910 წელს რომში გამოსცა ფრანგულ ენაზე ფრიად საყურად-
ღებო წიგნი: „L'EGLISE GEORGIENNE des Origines jusqu' à
nos jours“.

ამ წიგნმა რიგის გარეთი და ფრიად სასურველი ზედ-გავ-
ლენა მოახდინა აღმოსავლეთის ეკლესიურ ისტორიის მკვლევარ-
ებზე, რადგან სულ ახალი და ნამდვილი ისტორიული საბუ-
თები გადაეშალათ თვალ-წინ. მომეტებულად კი კათოლიკეთა
ეკლესიის მაღალ წრეებს და მართველობას სულ ახალი შეხე-
დულობა დაუბადა და მითვე უდიდესი თანაგრძნობა და პატი-
ვისცემა ივერიის ძველად ბრწყინვალე ეკლესიისადმი.

თამარაშვილი ვიდრე გამოაქვეყნებდა თავის გამოკვლევებს,
ისედაც დიდ პროპაგანდას სწევდა ყველგან სიტყვით და მიწერ-

მოწერით. იტალიელი მკვლევარი მღ. აურელიო პალმიერი ამ ოცი წლის წინეთ სწავლობს ქართულსა და კრიტიკულად იკვლევს ივერიის ეკლესიის დასაწყისსა, ქართველების გაქრისტიანებას და წმიდა ნინოს მოღვაწეობას ჩვენში და მის ხანას. იტალიურ ენაზე მრავალი მეცნიერული წერილები და გამოკვლევები მოათავსა პერიოდულ ჟურნალ „BESSARIONE—Rivista di Studi Orientali“-ში, (anno VI. vol. I. fase. 63; vol. II. fase 65-66). ხოლო ამათზე უფრო მეტად საყურადღებოა მისი „LA CONVERSIONE ufficiale degli Iberi al Cristianesimo“—ოფიციალური გაქრისტიანება ივერიელებისა—და სულ განსაკუთრებით „LA CHIESA GEORGIANA e le sue origini“—დასაბამი საქართველოს ეკლესიისა—1901 წელს დაბეჭდილი ქ. რომში, იმავე Bessarione-ში (anno V, vol. IX. fase. 59-60) და 1904 წელს ამის დამატებანი (addizioni anno VIII, vol. VI. fase. 76 e 77).

თამარაშვილს გერმანიაშიც ჰყავდა მეცნიერი მეგობარი. ფილოსოფიის და ღვთის-მეტყველების დოქტორი მღ. ვიორჯი გრაფი, დიდი ხანია იკვლევს საქართველოს ძველ ლიტერატურას და სულ განსაკუთრებით ლიტურგიულსა, მაგრამ რაღვენდაც ვიცით ჯერ-ჯერობით არაფერი გამოუქვეყნებია.

აქ კონსტანტინებოლში თუთხმეტიოდე წელიწადია აღმოსავლეთურ ეკლესიათა ისტორიას იკვლევდა ფრანგი მღ. ალიოზ პეტე, რომელიც დღეს ათინის არხიებისკაპოსია. ეს პატივცემული მეცნიერი მრავალ გზის შეეხო საქართველოს ეკლესიას, მის ლიტურგიას და ლიტერატურას; მაგრამ უნდა ვაღვიაროთ, რომ სომხური ფსევდო-ისტორიული გავლენა სამწუხაროდ ყოველთვის თავიდან ვერ აიშორია.

პირ-იქით მისი თანამოძმე, ახალი მკვლევარი, ამ წიგნის ავტორი მღ. რ. ჟანენი უფრო სიმპატიურად და სერიოზულად უყურებს ივერიის ეკლესიის წარსულ ისტორიას. პირველი მისი გამოკვლევა „დასაბამი ქრისტიანობისა საქართველოში—Les Origines chrétiennes de la Géorgie“—დაიბეჭდა 1912 წელს, ორ თვიურ ჟურნალ „ECHOS d'ORIENT“-ში (t. XV, p. 289).

დინტერესებულმა ქართული ეკლესიის წარსულით, რ. ჟანენმა კარგა ხანს დაჰყო პალესტინაში, ადგილობრივ ინახულა ქართველების ყველა ძველი სავანეები, კრიტიკულად გამოიკვლია მათი ისტორია, და 1913 წელს, იმავე ჟურნალის 98 და 100 ნუმრებში, გამოსცა ამ სათაურით „Les Géorgiens à Jérusalem — ქართველები იერუსალიმში“ — რომლის თარგმანს, ავტორის წინასიტყვაობით დღეს ვაქვეყნებთ. ამის შემდეგ რ. ჟანენმა კათოლიკურ ღვთის-მეტყველების ენციკლოპედიურ ლექსიკონში საქართველოს შესახებ ვრცელი გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული, ეკონომიური და პოლიტიკური, რელიგიური და ლიტერატურული გამოკვლევა მოათავსა; აქაც პატივცემული მკვლევარი რიგის გარეთ ცოდნას იჩენს, ვინაიდან საქართველოს ცხოვრება უქველეს დროიდან დღევანდლამდე დასაბუთებული აქვს არა მარტო ქართული წყაროებით, რომელიც ჩვენ დაუთარგმნეთ, არამედ უკზო ტომების ძველ და ახალ მემკვიდრეობას და მეცნიერთა საბუთებითაც.

საჭიროა აქ აღვნიშნოთ, რომ ქართველი მკვლევარები დღემდის ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ სხვა და სხვა უცხო ქვეყნებში ყოფილ სავანებს, სადაც საუკუნეთა განმავლობაში ქართველმა ერმა ღირსეულად გამოამჟღავნა თვისი შემოქმედებითი ნიჭი და კულტურული ძლიერება. დასავლეთის მწვერალთა ყურადღება კი უფრო ამან მიიზიდა და უფრო ამან აღძრა მათში ის თანაგრძნობა და პატივისცემა, რომლის ერთი საუკეთესო გამომხატველი და გამომთქმელი არის მ. რ. ჟანენი.

ჩვენი დიდებული წარსულის დაკარგვა უფრო მეტად აწუხებს ზოგიერთ შეგნებულ უცხოელს ვიდრე ჩვენ. და თუ ეს წიგნი „ქართველები იერუსალიმში“ ვსთარგმნეთ და დღეს ქართველ საზოგადოებას ვაწვდით, სხვათა შორის გვსურს უჩვენოთ ყველას რამდენად აფასებს და პატივის-სცემს უცხოელი ჩვენს წარსულ შემოქმედებას და დიდებას.

პ. შ. ვარდიძე.

P R É F A C E

L'Eglise géorgienne est certainement l'une des plus illustres de l'Orient, non seulement par les saints et les savants qu'elle a produits et par les oeuvres d'art religieux dont il nous reste de précieux spécimens, mais encore par son rayonnement extérieur et par l'influence qu'elle exerça en plus d'une région et par les luttes qu'elle eut à soutenir de tout temps pour défendre la foi de ses enfants.

Ce rayonnement, elle le fit sentir spécialement dans l'empire byzantin, mais plus particulièrement au mont Athos et en Palestine. Pendant plusieurs siècles du Moyen Age, son prestige est fait de ses gloires militaires, de la vertu de ses moines répandus par centaines hors des frontières du royaume, de ses fondations pieuses, des travaux littéraires et religieux de ses écrivains. C'est à Jerusalem et dans ses environs que nous nous sommes attaché à retrouver les traces de l'influence géorgienne, grâce à des textes multiples de cette époque, tant orientaux qu'occidentaux. Nul doute que la Géorgie n'en possède beaucoup d'autres qu'il nous a malheureusement été impossible de consulter. Leur publication fournira certainement plus d'un développement à notre modeste travail.

Dieu veuille que le souvenir de leur glorieux passé inspire aux Géorgiens, redevenus maîtres de leurs destinées par une disposition particulière de la Providence, de reprendre bientôt la place de choix qui doit être la leur dans l'unique Eglise universelle fondée par Jésus-Christ, qui est seule capable de les comprendre et de les traiter comme ses enfants!

R. JANIN.

წინასწარმეტყველება

აღმოსავლეთის ეკლესიებში საქართველოს ეკლესია უსათუოდ ერთი უწარჩინებულესთავანია, არა მარტო იმ წმინდანებით და მეცნიერებით, რომლებიც მან წარმოშვა და სასულიერო ხელოვნების ნამოქმედარიტა, რომლის ზოგიერთმა ძვირფასმა ნიმუშებმა ჩვენამდე მოაღწია, არამედ თავის ბრწყინვალეობითა და ზედ-გავლენით მრავალ უცხო ქვეყნებში რომ მოიპოვა, და აგრეთვე ძუღმივი ბრძოლით ყოველთვის რომ აწარმოებდა თავისი შვილთა სარწმუნოების დასაცველად.

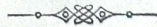
მისი ეს ბრწყინვალე სხივოსნობა თვალსაჩინო შეიქმნა განსაკუთრებით ბიზანტიურ იმპერიის საზღვრებში, მაგრამ ამაზე უფრო მეტად კი **მთა-წმიდასა და პალესტინაში**. საშუალო საუკუნეთა რამდენიმე ასი წლის განმავლობაში მას სახელი გაუთქვა მისმა სამხედრო ძლევა-მოსილობამ, საზღვარ გარეთ მრავალ ასობით მოფანტული ბერ-მონაზონების სათნოებამ, სასულიერო-საქველმოქმედო დაწესებულებებმა და მისი მწერლების სამწიგნობრო და სასულიერო ღვაწლმა. ჩვენ აქ მიზნად დავისახეთ აღმოვაჩინოთ ქართული გავლენა მხოლოდ იერუსალიმსა და მის მიდამოებში, რადგან მრავლათ მოიპოვება იმ დროის საისტორიო საბუთი, როგორც აღმოსავლეთურ ეგრეთვე დასავლეთურ წყაროებში. ექვს გარეშეა, საქართველოს სხვა მრავალი მწერლობითი ნაშთიც უნდა მოეპოვებოდეს, რომლითაც სამწუხაროდ ჩვენ ვერ ვისარგებლეთ და რომლის გამოქვეყნება, რა თქმა უნდა, მრავალ მხრივ გააშუქებდა ამ ჩვენ მცირე ნამოღვაწარს.

ინებოს ღმერთმა და წარსული დიდების ხსოვნამ შთააგონოს ქართველებს—დღეს ზეციური განგებით თავიანთი სცებედის პატრონებს—რათა დაიბრუნონ ის საპატიო ადგილი, რომელიც მათ უნდა ეკუთვნოდეს იესო ქრისტეს მიერ დამყარებულ ერთად-ერთ მსოფლიო ეკლესიის წიაღში; მხოლოდ ამ ეკლესიას შეუძლია ჯეროვანათ დააფასოს იგინი და ისე მოეპყრას მათ როგორც თავის საკუთარ შვილებს.

რ. ჟანენ.

1921 წელს, გორგობისთვის 1-ს.

კონსტანტინეპოლი.

ქართველები იერუსალიმში.

1. სამლოცველოები და საგანეები.

ქრისტიანი ერები ყოველთვის მიილტოდნენ პალესტინისაკენ, რადგან რწმენა ამ წმიდა ადგილებისა, სადაც ძველად ქრისტე ღმერთი ცხოვრობდა და ჯვარს ეცვა, დიდ მიმზიდველ ზედგავლენას ახდენდა მათზე.

ესენი თავიანთი სარწმუნოებრივი გულის წადილის დასაკმაყოფილებლად არ ჯერდებოდნენ საყვარელ სამლოცველოების მხოლოდ მიმოხილვასა, და ხშირად იქვე მკვიდრდებოდნენ; ამ სახით ეს ქვეყანა მრავალ გზის საკვირველად აღორძინდა ძვირფასი საგანეებითა და ეკლესიებით.

დღეს მლოცველიც და მოგზაურიც სწუხს და დრტვინავს იმ უწესოების გამო, რომელიც წმიდა ქალაქში სუფევს წელიწადის ზოგიერთს დროს და განსაკუთრებით აღდგომის და შობის დღესასწაულებში; მართლაც საოცარია ის განუწყვეტელი დავა და ქიშპობა, რომელიც თავს იჩენს სხვა და სხვა მიმდინარეობის ქრისტიანთა შორის მათი წინაპრების-მიერ დატოვებულ მემკვიდრეობის დასაცველად. საშუალო საუკუნოებში ხალხთა დენა წმიდა ადგილებისკენ უფრო დიდი იყო და ეს ქიშპობა და დავა იმდენად უფრო ძლიერდებოდა და მკაცრ ხასიათს იღებდა, რამდენადაც ემატებოდა იმ ერთა რიცხვი, რომელნიც წმიდა ადგილების დაკავებას ეცილებოდნენ ერთიმეორეს. უკვე რამდენიმე საუკუნეა, რაც ზოგიერთი ამ ხალხთაგანი იერუსალიმში სრულიად გაქრენ, მაგ. სერბიელები,

ქართველები და ბესები *), ან და დაჰკარგეს თავიანთი გავლენა, როგორც მარონიტებმა, კოპტებმა და აბაშელებმა. ძველად კი ყველა იმ ხალხთა შორის, რომელთაც იმ დროში განსაკუთრებული უპირატესობანი და დიდი გავლენა ჰქონდათ წმიდა ქალაქში, ქართველებს უდაოდ ერთი უპირველესი ადგილი ეჭირათ **).

*) ბესები, საფრანგეთის ამავე სახელ-წოდების მაზრის მცხოვრებნი არიან. შ. გ.

***) საქართველოს ეკლესიაში ბერ-მონაზონებრივი ცხოვრების ლტოლვილება ისე მალე გაიზარდა, რომ ჩვენი ქვეყნის შინაგანი და გარე მაზრები აივსო ქართველ მამების და დედების წმიდა დასებით. მალე მათ თავიანთი მოქმედების ასპარეზი უცხო ქვეყნებშიც გადაიტანეს. განსაკვიფრებელია რიცხვი მათ თავშესაფარ სავანეებისა, რომლებიც ააშენეს არა მარტო იერუსალიმსა და პალესტინაში, არამედ სინაის მთაზე, სირიაში, საბერძნეთში და თვით მაკედონიაში.

ყველგან ბრწყინავდა ქართველ სულიერ მამათა სათნოება, დუღდა ზესთა-ბუნებრივი და გონებრივი მათი ცხოვრება, და მათი წმიდა თავ-შესაფარი ყოველგან იყო კერა ჩვენი ეროვნული კულტურისა. ამისთვის მკითხველის საყურადღებოთ აქ აღვნიშნავთ იმ სავანეების სიას რომლებიც საზღვარ გარეთ იყვნენ და რომლებზედაც ისტორიული საბუთები ანუ ზეპირ-გადმოცემითი ცნობები კიდევ დარჩენილია დღემდის.

I. პალესტინაში: სავანე წმიდა ჯვრისა; წმიდა მოციქულთა, გაშენებული მეფე გიორგი I-ს მიერ; აბრაამისა, განახლებული მე-XVII საუკუნეში გიორგი აბაშიძის მიერ; წმ. გიორგისა, გაშენებული თავად დადიანის მიერ; წმ. თეკლესი, ქრისტეფორე ზედგინიძისა; წმ. ნიკოლოზისა, გაშენებული საქართ. დედოფლის ელენეს-მიერ; წმ. ვასილისა, გაშენებული ამირინდო ამილახვარის და თაქოს მიერ; წმ. დიმიტრისა; გაშენებული ქსნის ერისთავის შალვას მიერ; წმ. მოციქულის და მახარებელის იოვანესი, გაშენებული სამცხის ათაბეგების მიერ; წმ. თეოდორესი, გაშენებული ბეჟან და ბაადურ ჩოლოყაშვილების მიერ; წმ. მოციქ. იაკობ ზებედესი; წმ. სამოელ წინასწარმეტყველისა; წმ. ნიკოლოზის მეორე სავანე, გაშენებული პაატა

ამ უკანასკნელების გაქრისტიანების შემდეგ, 50 წელიწადი ძლივს იყო გასული *), როდესაც ერთი მათგანი, ევაგრი, თავისი საღვთის-მეტყველო ბჭობა-კამათით წმიდა იერონიმესთან, უკვე მთელ აღმოსავლეთში ქუხდა. ერთი საუკუნის შემდეგ ამას მოჰყვა ქალაქ მაიუმის ეპისკოპოსი, პეტრე ივერიელი, რომელსაც ტყვილად თუ მართლად ევთიხის მწვალებლობის მომხრეობას აბრალებდენ; ამანაც კიდევ ამცნო პალესტინაში **) ქართველი ერის სახელი.

ვიდრე ეპისკოპოსი გახდებოდა, ამ პეტრე ივერიელს მრავალი სავანეები აუშენებია: ამათში ერთი იერუსალიმში იყო,

და ქაიხოსრო წულუკიძეების მიერ; წმ. საბასი; წმ. სიმონის ღვთის მიმრქმელისა; გოლოგოთაზე ტაძარი ქრისტეს აღდგომისა; წმ. ეკატერინასი, ქალთა სავანე გაშენებული მე-XVII საუკუნეში, ამირბარ ციციშვილის და მაჩაბლის მიერ; მირქმისა, ქალთა სავანე გაშენებული რაჭის ერისთავის მიერ; წმ. იოვანე ნათლის მცემელისა, მდ. იორდანეზე; მოგზაური ტიმოთე არხიეპისკოპოსი მე-XVII ს-ში 4 მონასტერს იხსენიებს ნაზარეთში. II. **სირიაში:** წმ. სვიმონ მესვეტისა; ყ-დ. წმ. ღვთის-მშობლისა ქ. ალექსის ახლოს; კვიპრის კუნძულისა; შავი მთისა, სირიაში; სინაის მთისა. III. **საბერძნეთში:** ქ. ტრაპიზონისა; ღვთის-მშობლის ივერიის კარისა, ათონზე; აქვე წმ. ფილოთეოზისა; იონა ღვთის-მეტყველისა, დაფუძნებული ათონზე 1870 წელს; ეკლესია ყ-დ. წმ. ღვთის-მშობლისა ოლიმპის მთაზე. IV. **მაკედონიაში:** იერისო, სალონიკის მახლობლად; წმიდა ნინოსი, ქ. ფილიპოპოლის 20 ვერსით დაშორებულ მთაზე. V. **კონსტანტინეპოლისა**, სადაც ქართველთ წმ. ილარიონი დაკრძალეს; უმანკოდ ჩასახებული ყ-დ. წმ. ღვთის-მშობლისა, დაფუძნებული მ. პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ 1861 წელს, ფერიკვეის უბანში; იმავე ადგილსა და იგივე სახელწოდებით მანვე 1871 წელს ქართველ დედათა სავანეც დაარსა. **შ. ვ.**

*) R, Janin, les Origines de la Géorgie. dans les Echos d'Orient, t. XV, 1912, p. 289.

**) R. Raabe, Petrus der Iberer. Leipzig 1895.

დანარჩენები კი მდინარე იორდანეს ნაპირებზე. ამ ხანიდან ივერიელები ანუ ქართველები ბლომად მოაწყდენ წმიდა ქვეყანას; აქ ძველადგანვე უჩვენებენ ორ სავანეს, რომელიც მათ ეკუთვნოდა. მართლაც პროკოპი *) გადმოგვცემს, რომ იუსტინიანემ **) განაახლებინა წმიდა ქალაქში სავანე ივერიელებისა და ჭანებისა ***) იერუსალიმის უდაბნოში ****).

პეტრე ივერიელმა თავისი სავანე გააშენა იერუსალიმში ვგონებთ, ქართველ მეფის ვახტანგის (464—499) მეფობის დროს. ზოგიერთთა აზრით, ეს სავანე იმყოფებოდა შიგ ქალაქში, დავითის კოშკის მახლობლად (ქ. იაფას კარი), იმ გზის მარცხნით, რომელიც ამ კოშკიდან სიონის ეკლესიამდე მი-

*) პროკოპი, ბერძენი მემატიანე, დაიბადა პალესტინის ქ. კეისარიაში. ცხოვრობდა ქ.-შ. მე-IV საუკუნის პირველ ნახევარში. ერთხანს მჭერმეტყველების მასწავლებლად იყო კონსტანტინეპოლში. შემდეგ იმპერატორი იუსტინიანე I-ის სარდლის მდივნობა მიიღო და 522 წელს კონსტანტინეპოლის მართველის თანამდებობა მისცეს. გადაიკვალა 555 წ. მისი ნაწერები დამახასიათებელია კლასიკური ლიტერატურის ბიზანტიურ ლიტერატურად გადასვლის ხანისა. ამან დასწერა „ისტორია“, 8 წიგნად, ანუ იუსტინიანეს ომების ამბები 528 წლამდის; „ძეგლები“, იუსტინიანე იმპერატორის ნაშენთა აღწერილობა, რომელსაც ჩვენი ავტორი ხშირად იხსენიებს; „დაფარული ისტორია“, 549—553 წლამდის, სადაც ჰკიცხავს იმავე იმპერატორს და ბელიაზარს, რომელთაც თავის „ძეგლებში“ ხშირად ზედმეტად აქებდა. შ. ვ.

**) იუსტინიანე I-ლი დაიბადა 483 წელს ქ. თავრეზიუმში, იმეფა 38 წელიწადი (527—565). კონსტანტინეპოლის იმპერატორთა შორის იუსტინიანე ყველაზე მეტად სახელგანთქმულია. შ. ვ.

***) ჭანები ანუ ლაზები ქართველების მოდგმისა არიან. თურქების დაპყრობის შემდეგ თითქმის ყველანი გამუსლიმანდენ.

****) Procope, De *Ædificiis*, l. V, c. IX.—P.G. t. LXVII, col. 521.

დიოდა *). სხვათა სიტყვით კი, ეს სავანე უფრო ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით იმყოფებოდა და უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს იყო წმიდა ივანე ღვთის-მეტყველის ძველი სავანე **), რომელიც დღეს ფრანცისკანების ***) წმიდა მაცხოვრის სავანედ არის წოდებული. ჭანების სავანეს შესახებ კი უმრავლესობა ფიქრობს, რომ ეს სავანე არის წმიდა ჯვრის სავანე, რომელზედაც შემდეგში გვექნება საუბარი.

არაბების დაპყრობამ თუმცა უნებლიედ შეაჩერა პალესტინისაკენ გადმოსახლების მოძრაობა, მაგრამ სავსებით მაინც ვერ დაუკარგა ამის ცხოველი წადილი იმათ, ვინც მონაზონებრივი ცხოვრებით იყვნენ გატაცებულნი ღვთისაჲს მაცხოვრის საფლავთან წმიდათ ცხოვრების გატარება სურდათ. სამწუხაროდ, ამ არეულ ხანის საბუთები იშვიათად მოიპოვება და ისაც ძალიან მოკლე შინაარსისა; სულ რაც ვიცით, შემდეგი წყაროდგან არის: „სიგელი, მოსახსენებელი სახლთა უღლისათა ანუ სავანეთა“ — „Commemoratorium de casis Dei vel monasteriis“ — გამომოგვემს, რომ 808 წელს ზეთის-ხილის მთის სავანეში ოთხი ქართველი ბერი იყო, ხოლო გეთსამანიისაში ****) კი ერთი. დანამდვილებით არ ვიცით, ივერიელების სავანეს იერუსალიმში საერთო განადგურება ერგო წილად, როგორც სხვა ბევრ სავანეს შემოსეულ დამპყრობლების-მიერ, თუ არა.

*) J. Vaillé, Répertoire alphabétique des monastères de Palestine, Paris, 1900.

**) Chr. Papadopoulos, Ἡ ἱερά Μονή τοῦ Σταυροῦ. Jérusalem, 1905, p. 18.

***) ფრანცისკანები, კათოლიკე ბერები არიან; ამათი ჯგუფი ცალკე საზოგადოებათ გამოეყო იმ დიდ საზოგადოებას, რომელიც 1208 წელში წმიდა ფრანცისკემ დააარსა შუა იტალიის ქ. ასიზიოს ახლიას „პორციუნკულად“ წოდებულ ადგილში. შ. გ.

****) Itinera Hierosolimitana, Genève, 1880, I (2) p. 302.

ამ ცნობის გარდა, დასავლეთის მემატიანენი აღარ იხსენიებენ ქართველებს მე-X საუკუნემდე. დაახლოვებით 1050 წელს კი საქართველოს მეფე ბაგრატ კურატპალატს მიუღია*) ბერძნის იმპერატორისაგან თხემის ნახევარი გოლგოთაზე, სადაც მას განუწყესებია ერთი ქართველი ეპისკოპოსი**). ამავე საუკუნის უკანასკნელ ხანებში იმ ადგილს, სადაც წმიდა იაკობ დიდი აწამეს, ქართველებმა გააშენეს სხვა ახალი საფანე, რომელიც შემდეგში სომხებმა დაისაკუთრეს***).

ჩვენ არ ვიცით, განდევნილ იქმნენ ქართველები გოლგოთიდან ჯვაროსანთა მოსვლამდე თუ დასავლეთის რაინდებმა სთხოვეს მათ თავის ნებით წასულიყვნენ; მხოლოდ ფაქტია, რომ ჯვაროსნობის დროის მემატიანეთა შორის არც ერთს არ აქვს აღნიშნული ქართველების ყოფნა გოლგოთაზე.

მე-XII საუკუნის დამლევს ქრისტიანებმა დაჰკარგეს პალესტინა. ამ მოვლენამ ქართველების ლტოლვილება იერუსალიმისაკენ, რომელიც ჯვაროსნობის დასაწყისიდანვე იყო დაწყებული, არა თუ შეაჩერა, პირ-იქით უფრო გააადვილა და გააფართოვა; ამიტომაც ეს დრო არის სწორედ ის ხანა, როდესაც მათ დაიწყეს იქ გაბატონება.

ყველასაგან ცნობილია, რომ საუკეთესო ნაწილი ეგვიპტის სულთნების ჯარისა კავკასიიდან მოყვანილ და ნაყიდი ტყვეები-

*) Palestine exploration Fund. Quaterly Statement, octobre 1911, p. 185.

**) ბაგრატ მეფის-მიერ ქართველი ეპისკოპოსის დანიშვნა გვაიძულებს ვიგულისხმობთ, რომ ამ დროებში, როგორც ქართველი სამღვდლოება ისე ბერებიც და მრევლიც ბლომათ უნდა ყოფილიყო პალესტინაში, თუმცა მემატიანენი მათ სრულიად არ იხსენიებენ. შ. ვ.

***) Tehamitch, Histoire de l'Arménie, t. III. p. 666.

საგან შემდგარი მამელოუკები*) იყვნენ და იმ დროს მთელ ამ ქვეყნებში ესენი ბატონობდნენ. ლა რადგან ქართველებს, როგორც დასავლეთის მემატიანენი გადმოგვცემენ, კარგი დამოკიდებულება ჰქონდათ მათთან, ამიტომ მათ მე-ΛIII და მე-ΛIV საუკუნეებში დიდათ საპატიო ადგილი ეჭირათ პალესტინაში; მაშინ, როდესაც სხვა ქრისტიანებს დიდათ უჭირდათ იერუსა-

*) მამელოუკი, არაბული სიტყვაა და ნიშნავს ტყვეს. ეს სახელ-წოდება ჰქონდათ თურქებისა და განსაკუთრებით კავკასიის მოდგმის ხალხებიდან აყვანილ ტყვეებს, რომელთაგან სალადინის შემდეგ ზოგიერთმა სულთნებმა საკუთარი გვარდია შექქმნეს. მამელოუკებში ზოგიერთებმა შემდეგში უმაღლესი ადგილიც მიიღეს მთავრობაში, და ბოლოს ძალა ჩაიგდეს ხელში და გაბატონდნენ მთელ ეგვიპტეზე. მამელოუკების დასაწყისი ჯენჯისხანის შემოსევის დროს ეკუთვნის. მალეკ-სალეჰ სულთანმა სულ თავდაპირველად მონგოლებისაგან იყიდა ტყვე თურქები, რომლებიც თავის სასახლეში მოათავსა და მისი დაცვა ჩააბარა. საუცხოვოთ გასწვრთნა იგინი სამხედრო მკაცრი დისციპლინის წყალობით და შემდეგ ეგვიპტის ყველა უმთავრეს ქალაქების მცველად დაარიგა. საფრანგეთის მეფის ლუდოვიკო მე-IX დამმარცხებელი სულთანი მალეკ-მოადჰამი მოჰკლა მამელოუკების გენერალმა იხედინ-მოეზ-აიბეკმა და მოკლულის დედა ხაჯერედორი სრულუფლებიან დედოფლად გამოაცხადა. შემდეგ ცოლად შეირთო იგი და 1254-ში, მამელოუკების პირველ დინასტიის პირველ სულთანად გამოაცხადა თავის თავი. ორი დინასტია იყო მამელოუკ სულთნებისა: „ბაჰარიტები“ ანუ მეზღვაურნი, 1254—1382 წ.წ. ეკუთვნოდნენ იმ მამელოუკებს, რომელნიც ეგვიპტის ზღვის ნაპირის უმთავრეს ქალაქებში ცხოვრობდნენ; უმრავლესობა, „ბორჯიტები“ 1382—1517 წ.წ., ეკუთვნოდნენ იმ მამელოუკებს, რომელნიც ქართველი ტომის მოდგმისანი იყვნენ და ცხოვრობდნენ უმთავრეს ციხე-სიმაგრეებში (ბორჯი), როგორც მცველნი. როდესაც მთელი ძალაუფლება ამათ ხელში იყო, ეგვიპტე ძლიერ სახელმწიფოდ ითვლებოდა. მათი სულთნები, როგორც მემატიანენი გადმოგვცემენ, ყოველთვის კარგად ეპყრობოდნენ იერუსალიმის და მთელ პალესტინის ქართველობას, რადგან კარგად იცოდნენ

ლიმში მისვლა და იქაც მათი ყოფნა ხშირად საშიში იყო, ქართველებისათვის კარი ღია იყო და ისინი სრულად თავისუფლად გრძნობდენ თავს.

იაკობ ვიტრელი (Jacques de Vitry) მოგვითხრობს, რომ 1240 წლებში, ქართველები წმიდა ქალაქში დიდის ზემით, გაშლილი დროშებით შედიოდნენ და არ იხდიდენ იმ გადასა-

რომ ქართველების ჩამომავალნი იყვნენ. მამელუკი სულთნები საშიშარნი იყვნენ როგორც გამოჩენილნი მეომარნი და როგორც გამოქნილი დიპლომატები. განსაკუთრებით გაითქვეს სახელი სულთან ბიბარსმა და კელაუნმა და ყველაზე მეტად ნასერ-მოხამედ-ბენ-კელაუნმა. 1517 წელს, ოსმალთა სულთანმა სელიმმა ბოლო მოუღო მათ მეფობას; დაამარცხა და დაარჩო უკანასკნელი მამელუკი სულთანი ტუმამ-ბეი და ეგვიპტე ოსმალეთის საკუთრებად გამოაცხადა. მიუხედავად ამისა, ეგვიპტეს მაინც მამელუკების საბჭო მართავდა, რომელიც 23 ბეჰისაგან შესდგებოდა. ოსმალეთის სულთანს ჰყავდა მოადგილე ფაშა, რომელიც ბრძანებებს აძლევდა და ხარკს იღებდა. ბეჰებს შეეძლოთ მორჩილობაზე უარი განეცხადებიათ და ფაშაც გამოეცვალათ. ასე, 1766 წელს, ალი-ბეგმა ხარკზე უარი სთქვა, განსდევნა ფაშა, დაამარცხა ოსმალეთის ჯარი და ეგვიპტის სულთანად გამოაცხადა თავის-თავი. ლალატმა მალე ბოლო მოუღო მის აჯანყებას, მაგრამ თურქთა გავლენა ძალზე შერყეული დასტოვა. საქმით მამელუკები დამოუკიდებელნი იყვნენ და უფროსად ჰყავდათ მურად-ბეჰი და იბრაჰიმ-ბეჰი, როდესაც 1798-ში ბონაპარტი შეიჭრა ეგვიპტეში. ფრანგების გამარჯვებებმა განახევრეს მამელუკები და მოსპეს მათი გავლენა. ფრანგების წასვლის შემდეგ მათ ველარ შესძლეს თავიანთი სიძლიერის აღდგენა, ვინაიდან მათში ძლიერი განხეთქილება გამეფდა. 1808 წელს მამელუკებმა იარაღი აიღეს და შეთქმულობა მოახდინეს მეჰმედ-ალი ფაშის მოსასპობად, სწორედ მაშინ, როდესაც ეს უკანასკნელი ვაჰაბიტებთან საომრად ემზადებოდა. სულთანის მოადგილემ შეიტყო რა ეს, თავს ხარი დაეცა და საპირდაპიროდ უკიდურესი ზომები მიიღო; მან მოიწვია მამელუკები 1811 წ. 1 მარტს კაიროს სიმაგრეში, სადაც მის შვილს ტუსუნ ფაშას ვაჰაბიტებთან საომრად ცერემონიით

ხადს, რომელიც სავალდებულო იყო სხვა ყველა ქრისტიან მლოცველებისათვისა *).

პოლიტიკურმა ცვლილებებმა ბევრი არ ავნო მათ; ასე, რომ სრულიად არ შეწყობდნენ, როდესაც 1299 წელს მონგოლებმა ეგვიპტის სულთანს დაამარცხეს. მონგოლთა შემოსეულ ჯარში სხვა ქრისტიანებთან ერთად, ქართველ მეომრების დიდი რიცხვიც იყო, რომელთაც—ვაჟაკაობისა და მამაცობის დასაჯილდოებლად—მონგოლებმა დაუთმეს იერუსალიმი, სადაც ამის გამო 1300 წელში ქართველები გაბატონდნენ. ამ მფლობელობამ არ გასტანა წელიწადზე მეტი, რადგანაც ეგვიპტელებმა ხელმეორედ შემოუტიეს მონგოლებს და თავიანთი დაკარგული ადგილები უკანვე დაიბრუნეს.

მამელუკებს ძალიან დიდი შურისძიება არ ჩაუდენიათ ქართველებისადმი. ეს ცხადია, ვინაიდან 1308 წელში, ბერძნის იმპერატორის ანდრონიკე მე-II დახმარებით, ქართველებმა გოლგოთის სავანე თავიანთ კერძო საკუთრებად დაამტკიცებინეს ეგვიპტის მამელუკ სულთანსა, რაიც ამ დროის ადგილობრივი მართველთა განცხადებებითა მტკიცდება **).

მე-XIII და მე-XIV საუკუნოებში ძალზე გაძლიერებული ქართველი საზოგადოება ნელ-ნელა იჭერს ადგილს ბერძნის საზოგადოებისას, რომელიც დევნილი იყო მამელუკებისაგან.

სარდლობა უნდა მიეღო. როცა მოტყუებული მამელუკთა მეთაურები შევიდნენ სიმაგრეში, მეჭმედ-ალი-ფაშამ ციხის კარები ჩააკეტინა და ჩასაფრებულ ჯარს მთლად ამოაწყვეტინა იგინი. ამას მოჰყვა ერთ და იმავე დროს თითქმის მთელი დანარჩენი მამელუკების ამოხოცვა სხვა და სხვა მაზრებში. შ. ვ.

*) Texte Pilgrim's Society, t. XI, p. 84.

***) Papadopoulos - Kerameus, 'Αγάλεκτα Ἱεροσοιλυμιτικῆς Σταχσολογίας, t. IV, p. 441,

თვით ქალაქ იერუსალიმის ფარგლებში არსებულ სავანეებსაც კი, (რომელნიც იყვნენ წმიდა ნიკოლოზისა, წმიდა გიორგისა, წმიდა იაკობისა, წმიდა იოვანე ღვთის-მეტყველისა, წმიდათა თეოდორეთა, წმიდა დიმიტრისა, წმიდა ვასილისა, წმიდა კატერინესი და წმიდა თეკლესი) ერთი მეორის შემდეგ იჭერენ ქართველები.

დაახლოვებით ამავე ხანაში, მათ კიდევ ეჭირათ სამლოცველოები წმიდა ანნასი და წმიდათა ანგელოსთა სავანეებისა; ეს ორივე დაწესებულება დღეს სომხების ხელშია. ქართველებს კიდევ სხვა მამულებიც ჰქონდათ, სხვათა შორის ერთი სავანე ზეთის-ხილის მთაზე; მხოლოდ ყველა ამათ შესახებ დღემდის საკმარისი ცნობები არ არის აღმოჩენილი. ის კი დანამდვილებით ვიცით, რომ ბერძნებს და დანარჩენ ქრისტიანებს ქართველებისთვის უნდა ეთხოვნათ, რომ ქრისტეს წმიდა საფლავზე ლოცვის ნება მიეღოთ. ლუდოლფი, რომელიც პალესტინაში ცხოვრობდა 1336—1341 წლამდე, აღნიშნავს, რომ ქართველებს მართლაც ჰქონდათ წმიდა საფლავის გასაღები*). აქ, ჩვენის აზრით, დანამდვილებით ლაპარაკია ნიშის გასაღებზე, ვინაიდან პოჯიბონსი ამტკიცებს, რომ 1345-ში სარაცინები ინახავდნენ ტაძრის გასაღებს**).

ას ორმოცდა ათი წლის განმავლობაში, ქართველები მშვიდობიანად ფლობდნენ გოლგოთის თხემის მთელ სავანე-სამლოცველოს; მხოლოდ მე-XV საუკუნის დასასრულს ლათინებმა ჩამოართვეს მათ ამ დაწესებულების ნახევარი. 1475 წელში დასავლეთის სამღვდელოებს სურდა დაესაკუთრებინა სრულად ეს ადგილი, მაგრამ მათი ცდა უნაყოფოდ დარჩა. ადგილობრივ

*) Archives de l'Orient latin, t. II, II-e partie, p. 354.

**) აქვე.

სასამართლოს განაჩენით, 1492 წლის თარიღით, ქართველებს რჩებოდათ გოლგოთის თხემის ჩრდილოეთი მხარე და ფრანგებს სამხრეთისა. მაშინდელი გამწვავებული მდგომარეობა დღესაც გრძელდება იმ განსხვავებით, რომ ქართველების ადგილას ბერძნები არიან. სასამართლოს დადგენილება ორივე მოდავე მხარეთა წინასწარი შეთანხმებით მოხდა: ლათინებს მიეცათ საშუალება თავისუფლად ელოცათ გოლგოთაზე და ქართველებმა დაიმტკიცეს ნაწილი თვით წმიდა საფლავის საკუთარ ეკლესიისა. მართლაც ფრანცისკანებმა სამაგიეროთ დაუთმეს მათ ერთი მესამედი ტალანისა (გალერია), რომელიც საკუთრად ჰქონდათ ამ ტაძარში. გოლგოთის მთის ძირს მდებარე ადამის სამლოცველოც ქართველებსავე დარჩათ საკუთრებათ. ამ დავაზე 2000 დინარი *) დახარჯულა **).

მოკავშირე ეგვიპტის მამულუკების დამარცხებამ და 1516 წელში ოსმალთაგან პალესტინის დაპყრობამ ქართველების გავლენა იერუსალიმში ძალიან შეარყია. მიუხედავად ამისა, ესენი ერთი საუკუნის განმავლობაში კიდევ აქ დარჩნენ, მაგრამ მაინც ამ დროიდან იწყება მათი დაცემა, რომელიც დიდი სისწრაფით მატულობს. სამაგიეროდ იზრდება ბერძნების გავლენა, რომელიც თან და თანობით სპობს ქართველების გავლენას და ბოლოს მის ადგილს საესებით იკავებს.

ქართველების სავანეები უცხო ტომის ბერებით აივსო, რადგან საქართველოს აღარ შეეძლო საკმარისი ხალხის მი-

*) დინარი ძველი რომაული ფულია, რომელიც უდრის 12 ფრანკს ანუ დაახლოებით 5 მანეთს. შ. ვ.

***) Th. Aristoclès Κωνσταντίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες. Constantinople, 1866, p. 284.

ცემა. მე-XIV საუკუნის დასაწყისიდან სხვათა შორის წმიდა იაკობის საფანეში უკვე ვხვდებით კოპტებს, სომხებს და ბერძნებს*). ამ საფანეებს შორის მალე რამდენიმე სავსებით უფარდებათ ხელში მოწინააღმდეგე საზოგადოებებს; ხოლო მესაკუთრე ქართველი ბერები კი სამაგიეროდ ავალებენ მათ თავიანთი ვალების გადახდას. ამ პირობით 1536 წელში, ქართველებმა ფრანცისკანებს მიაქირავეს წმიდა ივანე ღვთის-მეტყველის საფანე, რომელსაც დღეს წმიდა მაცხოვრის საფანეს ეძახიან. ამასვე ხელმეორეთ აძლევენ 1559-ში ორი წლის ვადით, ხოლო 1561-ში კი ორმოცი წლით; ამ დროსვე 80 ოტომანურ ფლორინად აძლევენ ზემოხსენებულ ბერებს საფანის სიახლოვეს მდებარე ბაღსაც**). იმავე წლებში და იმავე გზით გადავიდა წმიდა იაკობის საფანე სომხების ხელში***).

ქართველების ამნაირი დაქვეითება და უძრავი ქონების უცხოელებზე გადაცემა უსახსრობამ გამოიწვია. ეჭვს გარეშეა მათი ამ ზომის სიღარიბე შედეგი იყო იმ უზომო მფლანგველობისა და იმ ყოფა-ცხოვრებისა, რომელიც სრულიად არ შეეგუებოდა მონაზონებრივ ჩვეულებებსა. მიუხედავად ამისა, ესენი ამ დროს მაინც ღებულობენ საქართველოდან თვალსაჩინო შემოწირულობას. ასე მაგ. მეფე ლეონ II დადიანმა (1520—1574) გააგზავნა იერუსალიმში წინამძღვარი (ილუმენი) იოაკიმე ჩოლაყაშვილი, რომელმაც წაიღო ძვირფასი ვერცხლის საჩუქრები გოლგოთის თხემის საკურთხეველისათვის****).

*) Tobler, Topographie von Jerusalem, t. II, p. 740.

**) Paradopoulos-Kerameus, op. cit., t. IV, p. 444-445.

***) Th. Aristoclès, op. cit., p. 275.

****) Tsagarelli. Souvenirs de l'antiquité géorgienne en Terre Sainte et au mont Sinaï (en russe). Saint-Pétersbourg, 1888, p. 61, 62, 156.

ამ მოულოდნელმა დახმარებამ ქართველებს საშუალება მისცა ღირსეულად შეეკეთებინათ ხსენებული საკურთხეველი და აღარ დასჭირდათ სომხებისა და ლათინების დახმარება, რომელიც პირუთვნელი არას დროს არ იყო *).

რამდენიმე წლის წინეთ, დაახლოვებით 1510-ში, ქართველებმა ძალიან დაიპყრეს ის საკურთხეველი, რომელიც 1492 წ. შეთახნხმების შემდეგ ფრანცისკანებს ჰქონდათ გოლგოთის თხემზე. იერიში იმ ზომამდე მკაცრი იყო, რომ მთლად შემუსრეს არა მარტო ლამპები და ყოველივე რაც მოძრავი რამ მოიპოვებოდა ეკლესიაში, არამედ თვით საკურთხეველიც დაანგრიეს და ფრანცისკანები სალოცავადაც კი სიახლოვეს აღარ გაიკარეს. ამ დროს წმიდა საფლავის სავანის უფროსი ფრა (ძმა)—სურიანო იყო; მან სრული ერთი წელიწადი დავას მონაწილეობა კათოლიკების უფლებათა დაცვა-აღდგენისათვის ადგილობრივ მართველობის წინაშე, რომლის მოხელეებს ამისათვის ხშირათ დიდძალ საჩუქრებს აძლევდა. ფრა-სურიანომ ქრთამის წყალობით ადამის სახელწოდების პატარა ეკლესიაც ჩამოართვა ქართველებს, მაგრამ ეს კი დიდხანს ვერ შეინარჩუნა **).

დავა ქართველებსა და ფრანცისკანებს შორის არა ერთხელ განმეორდა. 1538—1540 წლებში კათოლიკები ედავებიან ქართველ ბერებს გოლგოთის თხემზე არსებულ საკუთარი საკურთხეველის მფლობელობას, რაიც მოსჩანს ამ დროის ადგილობრივი სასამართლოს მრავალ განაჩენებიდან ***). ხოლო 1568 წელში თვით ქართველები იწყებენ საჩივარს თურქის

*) Brosset, Additions et éclaircissements à l'histoire de la Géorgie. Saint-Petersbourg, 1851, p. 198.

**) Fra Suriano, il trattato di Terra Santa e dell'Oriente, édition Golubovich. Milan, 1900, p. 34.

***) Papadopoulos-Kerameus, op. cit., t. IV, p. 447.

მთავრობის წინაშე, რადგან კათოლიკე ბერებს საჩუქრების და ცრუ მოწმობების საშუალებით დაესაკუთრებიათ ეკლესია იმ სავანისა, რომელიც მათგან დაქირავებული ჰქონდათ; სულთანის ბრძანებით ფრანცისკანებმა ეკლესია ქართველებს დაუბრუნეს*). 1576-ში კიდევ ახალ საჩივარს ვხედავთ, რადგან წმიდა იოვანე ღვთის-მეტყველის სახელობის ქართველთა სავანის ქირას ფრანცისკანები არ იხდიან. ამათ ეს დავაც წააგეს და იძულებული გახდნენ მოთხოვნილი თანხა გადაეხადათ ქართველებისათვის**).

ყველა ამ კამათის და დავის განმავლობაში ქართველები უფრო და უფრო სუსტდებიან და მათი რიცხვი მცირდება, ხოლო მათ მიერ დატოვებულ ქონების შესაძენად კი მოწინააღმდეგენი ერთი-მეორეს ედავებიან. ამ დროს მაინც ქართველებიდან სულ მცირე რიცხვი-ღა იყო დარჩენილი წმიდა ქალაქში, სადაც 1591-ში უკვე გერმანელი ს. შვაიგერი მხოლოდ ხუთ ქართველს შეხვდა***). ქართველთა ქონების მითვისების საერთო ცდაში იერუსალიმის ბერძენმა პატრიარხმა სოფრონმა (1579-1608) ყველაზე მეტი გამჟრიახობა გამოიჩინა. მან თავის ცდას საფუძვლად დაუდვა წინაპრების უფლებათა აღდგენა და მართლ-მადიდებლობის განსაცდელისაგან დახსნა. მართლაც ამ ცრუ მიზეზებმა თავისი ნაყოფი გამოიღეს: სულთან ახმედ I-ის მიერ გაცემულ ბრძანებით გოლგოთა ბერძენების საკუთრება გახდა. ამის გარდა მან სხვა უფრო მკვეთრი გარემოებებითა და საშვალეებებითაც შესამჩნევად ისარგებლა. ვალით ავსებულ ქართველებს პატრიარხმა ფული ასესხა, ზოგიერთების

*) Th. Aristocès, op cit, p. 250.

**) იქვე.

****) Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Gotha, 1885, t. III, p. 818.

თქმით 14000 მარჩილი, ხოლო სხვათა სიტყვით კი 7000 სეკაჰ *), და ამ თანხის სამაგიეროთ გოლგოთის შენობა, როგორც წინდი, თავის სახმარებლად მიიღო **). ეს ფული ქართველებმა ველარ დაუბრუნეს და იძულებული გახდნენ მიეტოვებინათ ეს სამლოცველოც, რომელიც სამი საუკუნის განმავლობაში მათს უფლებაში იყო. 1644—1647 წლამდის პალესტინის მოგზაური სურიუსი ველარ ხედავს ქართველებს გოლგოთის სავანეში ***). ესენი უკვე გადაბარგებული იყვნენ თავიანთ წმიდა-ჯვრის სავანეში, სადაც იცხოვრეს მე-XVIII საუკუნის დამლევამდე, ხოლო ამ საუკუნეში აქაც სრულიად მოისპვნ ****).

*) სეკაჰ არაბული ოქროს ფული იყო, რომლის ღირებულება ოსმალეთში უდრიდა 8 ფრანკს და 73⁰/₁₀. ხოლო იტალიის რესპუბლიკებში კი მეტი ღირებულება ჰქონდა. შ. ვ.

**) Aristocès, op. cit, p. 284.

***) Le Pieux Pèlerin ou Voyage de Jérusalem, par le R. P. Bernardin Surius, président du Saint-Sépulchre et commissaire de la Terre Sainte (1644-1646). A. Bruxelles. 1666, p. 161.

****) წმიდა კონსტანტინეს სავანის ერთი კედლის შიგნითა კუთხეზე ბ-ნ შიკმა (Schick) 1879 წელში, ქართულად წარწერილი ერთი ქვა აღმოაჩინა. ეს წარწერა, ცაგარელისგან წაკითხული 1881-ში, შემდეგი შინაარსისაა: „ქრისტე, წმიდა ნიკოლოზ, იყავნ მეოხე ქრისტეს წინაშე კახეთის უფლისწულისა ელისაბედისა, ძველად ეღენესი“. ეს ელენე, ეჭვი არ არის, მეფე დავით მე-II (1604) ასული უნდა იყოს, რომელმაც 1615 წელს სპარსეთში იმგზავრა, 1625-ს იერუსალიმში მოვიდა და წმიდა ნიკოლოზის სავანეში მოლოზნად აღეკვეცა ელისაბედის ანუ სხვა წარწერებით ანასტასიას სახელ-წოდებით. Cf. Palestine Exploration Eund Quaterly Statement, octobre 1911, p. 187. კიდევ შენიშნავენ, რომ ამ ელენეზე აღრე მრავალი უფლისწულები და თავადიშვილები იერუსალიმში მისულან და მოლოზნად აღკვეცილან.

1660 წლებში ქართველებს ისეთი ცუდი სახელი ჰქონდათ და მათი გაქირვებული მდგომარეობა იმ ზომამდე იყო მისული, რომ ყველანი ლაპარაკობდნენ და ფიქრობდნენ მათი ქონების დასაკუთრებაზე. ამის გარდა ვერც ერთი ქართველი მლოცველი, ვერც ბერი, ვერც ერის კაცი ისე ვერ მივიდოდა იერუსალიმში, რომ არ დაეკავებინათ და არ დაემწყვდიათ. ამავე დროს მკაცრი ქიშპობა წარმოებდა მათი ქონების დასასაკუთრებლათ. სომხები, ლათინები და ბერძნები ერთი-მეორეს ეცილებოდნენ ქართველ ბერთა ვალების გადახდაში, რათა მათი დაწინდული სავანეები დაესაკუთრებიათ. სომხები, რომელთაც უკვე ხელში ჩაეგდოთ წმიდა იაკობის სავანე, წმიდა ჯვრის სავანეს ეტანებოდნენ, ხოლო ფრანცისკანები, რომლებიც უკვე გაბატონებული იყვნენ წმიდა ივანე ღვთის-მეტყველის სავანეში, ცდილობდნენ წმიდა ნიკოლოზის სავანეც როგორმე ხელში ჩაეგდოთ. რაც შეეხება ბერძნებს, ესენი მხოლოდ ერთს ფიქრობდნენ: შეეძინათ ქართველების ყველა ქონება. ქიშპობამ დიდ ხანს გასტანა და მკაცრი ხასიათიც მიიღო. საბოლოოდ, ბერძნის პატრიარხმა დოროთემ (1669-1707) დაამარცხა ყველა მოწინააღმდეგე საზოგადოებანი.

თუთხმეტი წლის განმავლობაში ამ პატრიარხმა აღძრა მართლმადიდებელი ქვეყნები და განსაკუთრებით კავკასიის ხალხები, რომლებიც დაარწმუნა იმაში, რომ წმიდა ადგილებს საბოლოოდ დაკარგვა მოელოდა სომხებისა და ლათინების ხელში. ამან ხელი შეუწყო იმაში რომ შეეკრიბა საკმარისი თანხა, რათა ხსენებული სავანეები დაებრუნებია უკანვე ყველა იმათგან, ვისაც ქართველებისთვის ფული მიეცათ და სესხში დაწინდულ სავანეებს ეპატრონებოდნენ. ანგარიშების გასწორება და გასტუმრება დაიწყო 1685 წელში და გასტანა არა ნაკლებ

თოთხმეტი წელიწადისა. ამ საქმის წარმოება უდიდეს სიძნელეს წარმოადგენდა, რადგან ანგარიშები ყველა არეული და საშინელი წყვდიადით გარემოცული იყო. მართლაც ამ ადგილებში ძველადგანვე საპატოო ჩვეულებათ იყო მიღებული გამსესხებლების შორის ცრუ ვექსილების და ცრუ მოწმეების ხმარება. ყველა ამ სიძნელეთა გამო საჭირო გახდა 9000 ფლორინის გადახდა მარტო იმისთვის, რომ მოვალეებს სავანეების და უძრავი მამულების წინდზე ხელი აეღოთ*).

II. დასავლეთის მლოცველები და ქართველები.

დასავლეთის მლოცველთაგან, რომელთაც წმიდა ქვეყანა მიმოიხილეს, ბევრმა ფრიად საყურადღებო აღწერილობა დასტოვა, მაგრამ ისინი ერთიმეორეს სრულიად არ ეთანხმებიან, როდესაც იერუსალიმში ნახულ ქართველებზე ლაპარაკობენ. აქ აღვნიშნავთ, რომ მე-XII საუკუნიდან მე-XV-მდე, ყველა ეს მემატრიანენი პალესტინის ქართველობას საკმაო თანაგრძნობით იხსენიებენ, ამ უკანასკნელ საუკუნის შემდეგ კი თითქმის ყველანი მტრულად ეკიდებიან. ეს უეჭველია გამოწვეული იყო იმ მუდმივი დავითა და კიშპობით, რომელიც ქართველებსა და ლათინებს შორის არსებობდა იმ დროში სამლოცველოების გამო.

მე-XII თუ მე-XIII საუკუნის ერთი სახელ-უცნიაბი მწერალი, მე-XVI საუკუნის გრეფინ აფაგართი (Greffin Affaghiart) და სხვანი გადმოგვცემენ, რომ ქართველი ბერები ბერძნებსავით

*) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 45 sq.

გრძელ თმას ატარებდენ; მაგრამ, როგორც სჩანს, სხვა მწერალნი, რომელნიც საკითხს უფრო გაცნობილნი იყვნენ— სხვათა შორის: ალბერიკ ტრუა-ფონტენელი 1234 წ., ბართლომე სალინაკელი 1522 წ., მეტადრე ფრა სურიანი, რომელიც 1490—1512 წლებში ორგზის იყო ფრანცისკანების წმიდა საფლავის სავანის უფროსად, და მღ. ბუშე, რომელმაც მე-XVII საუკუნის დასაწყისში დიდხანს იცხოვრა იერუსალიმში, — ერთხმად მოწმობენ, რომ ქართველები ატარებდენ კოჭიკურსა *). მღვდელ-მონაზონები—რგვალსა და ბერები—ოთხკუთხსა.

ეს გარეგნული შეხედულობით წინააღმდეგი მემატრიანეთა ცნობები შეუთანხმებელი არ არის, ვინაიდან თიტმარი (Thietmar), რომელმაც 1217 წელს მოიარა სალოცავად წმიდა ადგილები, ამბობს, რომ ქართველებს გრძელი თმა და კოჭიკური ჰქონდათ **).

მე-XIII საუკუნეშივე მლო. ელების ყურადღება მიიპყრო ქართულმა ქულებმა ***), რომე თავ ერთი „ულნის“ ****) — სიგრძე ჰქონდათ.

ამ ხანის შემდეგ, განსაკუთრებულ უპირატესობის გამო, ეგვიპტის სულთნებმა რომ მიანიჭეს ქართველებს, რომელიც

*) კოჭიკური (tonsure) ჰქვია თავზე რგვლათ ამოკრეჭილ ადგილს ანუ თვით თავის ირგვლივ გვირგვინივით შემოკრეჭილსა. შ. ვ.

**) Laurent, Peregrinatores medii ævi quatuor. Hambourg. 1857, p. 51, A.... Barbam nutriunt et comam. Omnes habent coronas, tam laici quam clerici : laici quadratas, clerici rotundas.

***) Laurent, Ibid.... ferentes in capitibus pillea unius ulnae lunga.

****) ულნა, ლათინური ზომაა და უდრის დაახლოვებით $\frac{3}{4}$ არშინისა. შ. ვ.

1516 წლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალთა სულთნებმაც იცნეს, ქართველები, როგორც კაცები ისე ქალები, იერუსალიმში შეიარაღებულნი შედიოდნენ თავიანთი საკუთარი დროშებით და არც იხდიდნენ იმ ხარკს, რომელსაც მუსულმანები იღებდნენ სხვა ტომის მლოცველებისგან.

დასავლეთის ყველა მწერალნი ერთხმად ამტკიცებენ ქართველების იშვიათ რაინდობას, რომლის გამო მათ დიდი სამსახური გაუწიეს ქრისტიანობას. მაგრამ როდესაც იერუსალიმში მათ მიერ ნახულ მღვდლებს, თუ ბერების პირად ცხოვრებაზე ლაპარაკობენ, უნდა გამოვტყდეთ, რომ მათი მოწმობა, (რომელიც მე-XV საუკუნიდანვე ერთსა და იმავეს იმეორებს), მაინცღმ მაინც სასიქადულო არ არის. მხოლოდ ბურხარდი სიონისმთელი (Burchard du Mont Sion) 1238 წელს სრულიად გულწრფელად სცდილობს დაგვარწმუნოს, რომ ნესტორიანები, ქართველები და სხვა აღმოსავლეთელები—რომელნიც მის დროს იერუსალიმში ცხოვრობდნენ—„არიან კეთილნი და მარტივნი, იცავენ უბიწოებას და მარხვას, დაბიურ ტანისამოსს იცმენ და ისეთ სამაგალითო ცხოვრებას ატარებენ, რომ მზგავსი არსად მინახავს რომის ეკლესიის ბერებშიო“ *). თუ ეს კეთილი მლოცველი გარეგნული შეხედულებით არ მოტყუვდა, მაინც უნდა გამოვტყდეთ, რომ ქართველებმა ძალიან მალე დაჰკარგეს თავიანთი კეთილი და სათნოიანი ცხოვრება, ვინაიდან შემდეგ საუკუნოების ყველა მწერლები პირ-იქით მოწმობენ, რომ ქართველები დიდის განცხრომით ცხოვრობდნენ და მათმა ლოთობამ გაანადგურა იგინი. მოვიყვანთ აქ მხოლოდ ორს ამონაწერს. ფრა სურიანო, რომელმაც ოც წელიწადზე

*) Burchard, Descriptio Terræ Sanctæ. Magdebourg, 1578, I, c II.

მეტი დაჰყო იერუსალიმში და რომელსაც დრო და საშვალეება ჰქონდა ქართველებს გასცნობოდა, ამ სიტყვებით იხსენიებს მათ: „ქართველები ძალზე ბოროტი მწვალებლები არიან, მზგავსნი ბერძნებისა, რომელთაც უკულმართობით არ ჩამოუვარდებიან. მთებში ცხოვრობენ: ამათი ქვეყანა ტრაპიზუნთან ახლოა, შავი ზღვის ნაპირას. ლამაზი ტომია, მაგრამ ამპარტავანი. ფილოსოფოსი ამბობს, რომ მთებში მცხოვრებნი ჟინიანი, ცუდი ქცევის და მოჩხუბარნი არიანო... იერუსალიმში მათ სამი მონასტერი აქვთ, სადაც ცხოვრობენ და ლოცულობენ: ეკლესია წმიდა-საფლავისა, წმიდა-ჯვრისა და წმიდათა-ანგელოზთა. დიდ სიღარიბეში ცხოვრობენ და ღვინის დიდი მსმელები არიან. მდაბიო და ველური გვარისანი არიან. ესენი ბერძნებთან ერთად ჩვენი უმთავრესი და ძლიერი მტრებია და შეუწყვეტელი შფოთი და კამათი გვაქვს მათთან“ *).

მე- XIII საუკუნის დასაწყისში მ. ბუშე **) ასე სწერს: „ქართველები ცოტათი უფრო უღმობელნი, უფრო ურცხვნი, უფრო თავხედნი და უფრო ლოთნი არიან, ვიდრე ბერძნები ***).

*) Fra Suriano, il trattato di Terra Santa e dell'Oriente, édition Golubovich. Milan, 1900, p. 74.

**) Le bouquet sacré composé des Roses du Calvaire, des lys de Bethléem. des jacinthes d'Olivet et de plusieurs autres et belles pensées de Terre Sainte par le R. P. Boucher, Mineur Observantin. Rouen. chez la veuve de Thomas Daré, rue aux Juifs, près le Palais, MDCXIII.

***) საერთოდ აქ შევნიშნავთ, რომ ფრა სურიანო და მლ. ბუშე თუ ასე მკაცრად იხსენიებენ ქართველებს, ეს ადვილი მისახვედრია, რადგან მათ და საერთოდ დასავლეთის იმ დროის მისიონერებს დიდი კამათი და ბრძოლა ჰქონდათ ქართველებთან სხვა და სხვა ეკლესიების და სავანეების თაობაზე. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ამათი გადმოცემა მთლად ტყვილი არ არის, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ძალზედ მიკერძოებით

ამისთვისაა, რომ დღეს ცოტანილა არიან ისეთნი, რომელნიც თავიანთ თავს ქართველებათ აღიარებენ, ვინაიდგან აღმოსავლეთის ამ ადგილებში ერთგვარათ წილებულია სიტყვა ქართველი და თავხედი ანუ ლოთი“.

და გაზვიადებით არის დაწერილი. ჩვენ დარწმუნებული ვართ იმაშიც, რომ თუ ქართველები წინაპრების გზა-კვალს არ დაშორებოდნენ, დაეცვათ მათი მკაცრი ზნე-ჩვეულება, ეტარებიათ მათსავით კეთილი და ღვთისნიერი ცხოვრება, და მათსავით დიდი უნარი გამოეჩინათ, მაშინ ისინი არ დაჰკარგავდნენ წარსულ სიძლიერეს და საუკუნოების განმავლობაში შექმნილ კულტურულ დაწესებულებებსა და სიმდიდრეს. მაგრამ ამით მაინც არ მტკიცდება ის გაზვიადებული ცილის-წამება, რომელსაც მათი მკაცრი მოპირდაპირე ფრა-სურიაწო და მ. ბუშე გადმოგვცემენ. ყველასაგან ისტორიულ ფაქტად აღიარებულია, რომ ქართველები მუდამ დაშორებული იყვენ იმ გაუგებარ სარწმუნოებრივ ფანატიზმს, რომელიც ახასიათებდა ბერძნებს. ამისთვის ქართველების დაცემის უმთავრესი მიზეზი სხვაგან უნდა გამოვნახოთ. ჩვენის აზრით, თვით იმ დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების აწეწ-დაწეწა იყო იმის მიზეზი, რომ პალესტინის ბერებმა ევლარ შესძლეს ახალი ელემენტის შემატება. საერთოთ ეს ხანა იყო ხანა ჩვენი ეროვნული ცხოვრების დასუსტებისა. შ. ვ.

III. წმიდა-ჯვრის მონასტერი.

როდესაც ვლაპარაკობთ „ქართველებზე იერუსალიმში“ არ შეიძლება არ შევეხოთ წმიდა-ჯვრის სავანესაც, რომელიც დიდხანს ქართველების ხელში იყო. ეს სავანე მდებარეობს წმიდა ქალაქის დასავლეთით, დაახლოებით ორი ვერსის მანძილზე ზეთის-ხილით მოშენებულ ერთ პატარა ხევში, რომელსაც გარს არტყია ქვიანი ბორცვები. ამ ადგილს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს აღმოსავლეთის ქრისტიანებისათვის, რადგან მრავალ საუკუნეთა გადმოცემით ეს ის ადგილია, სადაც მოჰკვეთეს ხე მაცხოვრის ჯვრის გასათლელად *).

წმიდა-ჯვრის სავანის დასაწყისი უფრო ძნელი გამოსარკვევია ვიდრე ხსენებული მოთხრობისა. მაინც ვცადოთ, გავა-

*) ეს თქმულება მრავალი სახით არის გადმოცემული. ერნულის (1231) აზრით, — რომელიც მრავალმა მემათიანემ განიმეორა, — როდესაც ადამი კედებოდა, შვილებს აკრძალული ხის ერთი შტო მოატანინა, და რა პირში ჩაიდო იგი, სული განუტევა. შვილებმა პირიდან შტო ველარ გამოჰგლიჯეს და შტოიანათ დამარხეს. საფლავზე აღმოცენდა ხე, რომლის ტანში ადამის თავი (ქალა) მოექცა. ქრისტეს ჯვარცმის დროს ეს ტანი სისხლით მოირწყო. (La Citez de Iherusalem. Itinéraires français. Genève, 1882, p. 46). სხვა უფრო გავრცელებული თქმულებით, ლოტმა ერთად დარგო კვიპაროზის, კედრის და კატრის ხეები. ეს სამივე ხე შეედუღდა და ერთ ხედ გადაიქცა. სხვა და სხვა საარაკო შემთხვევების შემდეგ ეს ხე მოსჭრეს და მაცხოვრის ჯვრად გასთლეს. ბერძნის ბერებმა, — რომელთაც კრიტიკისა არა ესმით რა —, რამდენიმე წლის წინეთ დაახლოვინეს თოთხმეტი სურათი ამ მოთხრობის სხვა და სხვა შემთხვევათა წარმოსადგენად. თუმცა ამ მხატრობას არავითარი ისტორიული ღირებულება არა აქვს, მაინც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს მარტივ მლოცველებზე და უმთავრესად კი რუსებზე.

შუქოთ ნაწილი სინამდვილისა, რასაც თანამედროვე გადმოცემა შეიცავს ამ ორ საკითხზე.

რომელ წელს მიეწერება წმიდა-ჯვრის ადგილზე გაშენებული პირველი სავანე? ყველა ის მკვლევარნი, რომელთაც ეს საკითხი შეისწავლეს, ერთი მეორეს სრულებით არ ეთანხმებიან. როგორც ზემოდ ვსთქვით, პროკოპი მოგვითხრობს, რომ მეფე იუსტინიანემ განაახლა ლაზების სავანე იერუსალიმის უდაბნოში. მრავალნი ირწმუნებიან, რომ ეს ლაზების სავანე არის სწორეთ წმიდა-ჯვრის სავანე. ხოლო ზოგიერთნი კი, რომელნიც ისტორიას წარმოდგენით ჰქმნიან, გადაჭრით ამბობენ, რომ ეს სავანე გაშენებულ იქნა იმ მიწაზე, რომელიც თვით კონსტანტინე დიდმა ან წმიდა ელენემ მისცა ქართველების პირველ მეფეს მირიანსა. ამის გარდა სხვანიც ამტკიცებენ, რომ ხსენებული სავანე მხოლოდ მე-V საუკუნეში გაშენდა, დაახლოებით იმავე რიცხვში, ესე იგი 480-ში, როდესაც ივერიელებმა იერუსალიმის ქალაქში *) თავიანთი სავანე გააშენეს. დასასრულ, არის რამდენიმე ისეთი მწერალი, რომელიც ფიქრობს, რომ ამ სავანის დაარსება მე-VII საუკუნეში მოხდა, ერეკლე იმპერატორის დროს **). სპარსელებისგან წმიდა ჯვრის დახსნამ და ზემოდ აღნიშნულ მოთხრობამ, ცხადია, დიდი გავლენა იქონია მემატრიანეთა მსჯელობაზე, რადგან ამათ არც ერთი დასაყრდნობი საბუთი არ აქვთ თავიანთი ნათქვამის გასამართლებლად. ამის გარდა შემდეგში დავინახავთ, რომ ჯვრის მოთხრობა მე-VII საუკუნეში არც კი არსებობდა.

*) Chr. Papadopoulos, Ἡ ἱερόδ μονὴ τοῦ Σταυροῦ. Jérusalem, 1905, p 17-18.

**) Fr. Liévin de Hamme. Guide indicateur de la Terre Sainte. Jérusalem, 1888, t. II, p. 6; Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 19.

მიუხედავად ამ ერთი-მეორის საწინააღმდეგო და გამოგონილ ისტორიულ საბუთებისა, დანამდვილებით უნდა მივიღოთ, რომ არაბების დაპყრობის უწინ, წმიდა-ჯვრის ადგილზე ერთი სავანე არსებობდა, რადგან სხვა და სხვა მე-XI საუკუნის ხელნაწერები გადმოგვცემენ, რომ ქართველმა ბერმა პროხორემ განაახლა წმიდა ჯვრის სავანე 1040 წელს *).

მართალია, რამდენიმე ამ ხელნაწერთა შორის მხოლოდ სავანის დაარსებაზე ლაპარაკობს, მაგრამ უმრავლესობა კი ამბობს, რომ მაშინ მხოლოდ განახლება მოხდაო. თუ ეს სავანე ნამდვილათ არსებობდა მე-XI საუკუნემდე, ეჭვს გარეშეა, მისი დაარსება ბიზანტიის ბატონობის ხანას უნდა მიეწეროს, რადგან არაბები, რომელნიც ხშირად ძალიან სასტიკნი იყვნენ ქრისტიანებისადმი, ნებას არ დართავდენ ახალი სავანის ასაშენებლად.

უფრო ადვილი გამოსარკვევია სათავე ჯვრის ხის მოთხრობისა; ვიდრე სავანისა. საერთოდ ამბობენ, რომ ის დაახლოებით მე-VII საუკუნეს (ერეკლეს დროს) ანუ თვით მე-VI საუკუნეს ეკუთვნის. მაგრამ ჯვაროსნობაზე ადრინდელს ვერც ერთს საბუთს ვერ მივაგენით, რომელიც მას ოდნავ იხსენიებდეს. არც ერთი მლოცველი მე-XII საუკუნისა არ ლაპარაკობს არც ჯვრის ხის მოთხრობაზე და არც სავანეზე. ეს საერთოდ უმილი სავანეზე ადვილი გასაგებია, მაგრამ ესევე არ ითქმის ჯვრის მოთხრობაზე. ყველა ისინი, რომელთაც თავიანთი სულიერი მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად მოილოცეს იერუსალიმის მიდამოებში მდებარე უფრო ნაკლებ თვალსაჩინო სამლოცველოები, არ გამოსტოვებდენ იმ ადგილს, სადაც წმიდა-ჯვრის ხე მოიჭრა. მაშასადამე უნდა დავასკვნათ, რომ ეს მოთხრობა ჯვაროსნებზე უქველესი არ არის.

*) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 20.

პროხორეს მიერ განახლებულ სავანესაც მალე ეწია ის ბედი, რომელიც განიცადეს დასავლეთის ქრისტიანთა დაწესებულებებმა მრავალ საუკუნის განმავლობაში ხელუხლებელი რომ იყვნენ. 1071—1078 წლამდე პალესტინა სისხლის ღვრის ასპარეზი გახდა; ამ წლებში სელჯუკებმა დაიპყრეს ქ. რამლეჰ და იერუსალიმი, და მოაოხრეს მთელი წმ. ქვეყანა. ამ დარბევამ დიდად ავნო განსაკუთრებით წმიდა-ჯვრის სავანეს, რადგან სელჯუკებმა ნაწილი შენობისა დაანგრეს და მცხოვრებნიც მთლად ამოხოცეს. საკურთხეველის მოკენჭილ იატაკზე დღესაც მოჩანს სისხლის კვალი *) წამებულ ქართველ ბერებისა.

ეს სავანე ჯვაროსნებმა იმავე მდგომარეობაში ნახეს, როგორც სელჯუკებს დაეტოვებიათ, ესე იგი, ძალიან დაზიანებული, მაგრამ მთლად დანგრეული კი არა. სეზულფის ასეთსავე განადგურებულ მდგომარეობაში ხედება 1102 წელს; ხოლო რუსი დანიელი კი, რომელმაც 1106 ანუ 1107 წელს დაჰყო იერუსალიმში, გადმოგვცემს რომ მისგან ნახული სავანე თითქმის ერთიან განადგურებული იყო. მაშ ისტორიულ სინამდვილეთ უნდა მივიღოთ, რომ 1102—1106 წლებში მოხდა შეკეთება, რომელიც ესაჭიროებოდა ხსენებულ სავანეს.

მთელ მე-XII საუკ. განმავლობაში ქართველები მშვიდობიანათ ცხოვრობდნენ თავიანთ სავანეში და არავითარი შევიწროება არ განუცდიათ ჯვაროსნებისაგან; მემატიანენი მხოლოდ

*) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 21. ზოგიერთ მემატიანების აზრით ეს ნიშნები ეკუთვნის მე-VI საუკუნეს (სამარიტელების დარბევა); სხვათა გადმოცემით კი მე-VII საუკ. (სპარსელების ანუ არაბების დარბევა). ჩვენის აზრით ასეთი ძველი დროების ჩვენება ზღაპრულია და ისტორიულ სინამდვილეს მთლად მოკლებული, რადგან უკვე ვიცით, რომ ეკლესიის ხსენებული იატაკი პროხორე წინამძღვარმა მოაკენჭინა.

ერთ შემთხვევას აღნუსხვენ: 1178 წელს იერუსალიმის მეფე ბაღდოვინი მე-IV (1173—1185)—სწორედ არ ვიცით, რა პირობების გამო—ხსენებულ სავანის გარშემო მდებარე ვენახებს ქართველებს ართმევს და უთმობს წმიდა-საფლავის კანონიკოსებს—მეფამნებს *).

ჯვაროსანთა თანამედროვე ქართველი მეფეები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ წმიდა-ჯვრის სავანეს. ბაგრატ მეფის შემდეგ, რომელიც ამ სავანის განახლებაში დაეხმარა პროხორეს, დავით მე-II (1089-1125) და თამარ მეფეც (1184-1211) უხვად წყალობდნენ მას. ამ უკანასკნელმა იერუსალიმში გააგზავნა სახელ-განთქმული პოეტი რუსთაველი და გაატანა ძვირფასი ძღვენი წმიდა-ჯვრის ეკლესიის გასამშვენებლად.

იერუსალიმის ლათინთა მთავრობის დამხობის შემდეგ იმისდა მიუხედავად რომ ქართველებს კავშირი ჰქონდათ ეგვიპტის მამელუკებთან, იმათმა სავანემ მაინც ზედი-ზედ განიცადა დარბევა სარკინოზთაგან (Sarrasins). ბელეკ-ზაჰირ-ბიბარსის მეფობის დროს (1260-1277), შეიხ ჰიდრმა განდევნა სავანიდან ქართველი ბერები და თვითონ დაბინავდა; მაგრამ სულ ცოტა ხნით, ვინაიდან მალე იძულებული გახდა დაებრუნებინა სავანე თავის კანონიერ მესაკუთრისათვის. სამწუხაროდ იგივე განმეორდა ოცდა ათი წლის შემდეგ, მელეკ-ენ-ნაზერ-ბენ-ხალაუნის (1293-1341) მეფობის დროს. ამ შემთხვევაში კი წართმეულ დაწესებულებების დასაბრუნებლად საჭირო გახდა, რომ 1305 წ. 24 მკათათვეს საქართველოს მეფეს გაეგზავნა საგანგებო ელჩი, რომელსაც მხარი დაუჭირა ბერძნის იმპერატორმა ანდრონიკე მეორემ **).

*) Popof, le Patriarcat latin de Jérusalem (en russe). Saint-Petersbourg. 1903, t. II, p. 167.

**) Zhr. Papadopoulos, op. cit., p. 27.

ამ სხვა და სხვა განსაცდელის შემდეგ, მყუდრო ხანა და-
 უდგა წმიდა-ჯვრის სავანეს, რომელმაც მეფეების, თავადების
 და საერთოდ მორწმუნე ხალხის შემოწირულობის წყალობით
 შეიძინა საქართველოში ბევრი უძრავი მამული და მეტოქი *).
 ამ მამულების წარმოებისათვის საქართველოში გამგეთ დანიშ-
 ნული იყო ეგზარხოსი, რომელსაც ჯვარის-მამას ეძახდენ **).
 სამწუხაროდ ქართველებმა იერუსალიმშიც კი გადაიტახეს თა-
 ვიანთი შინაური უთანხმოება: ხშირად ერთ და იმავე დროს
 წმიდა-ჯვრის უმფროსად ორი პიროვნება იყო, ერთი ზემოსი
 და მეორე ქვემო საქართველოს ბერებისათვის. ეს რა საკვირ-
 ველია, წესიერების და მშვიდობის განმტკიცებას ხელს არ უწყ-
 უბდა სრულებით ***). ამისდა მიუხედავად ამ ხანაში და გან-
 საკუთრებით კი მე-XIV საუკუნეში უმწვერვალეს ხარისხამდე
 მიაღწია ქართველების გავლენამ პალესტინაში. წმიდა-ჯვრის
 სავანის მამულების რიცხვი მატულობს, მის მახლობელ სოფელ
 „მალჰაში“ დაბინავებული ქართველი ახალშენები ხნავენ და
 სთესვენ მიდამო ადგილებს. ურიცხვი მწერლები და მთარგმნე-
 ლები ამდიდრებენ ეროვნულ ლიტერატურას ****). ექვ გარე-
 შეა ეს სავანე უტყუარი კერაა პალესტინის დაწესებულებათა.

გარეგნული შეხედულობით ის ციხე-კოშკს მიაგავს, გარს
 არტყია ძლიერი გალავანი, რომლის სისქეში დატანებულია

*) მეტოქი = სახლი, ეკლესია ან სხვა რამ შენობა დამო-
 კიდებული დედა სავანეზე. შ. ვ.

***) Tsagarelli. Souvenirs de l'antiquité géorgienne en Terre
 Sainte et au Mont Sinai (en russe). Saint-Petersbourg, 1888, p. 57, 68.

***) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 30.

****) იერუსალიმში ბერძნის საპატრიარხო ბიბლიოთეკა
 დღესაც შეიცავს 147 ქართულ ძველ ხელნაწერს; ამ წიგნების
 სია გამოქვეყნებულია ცაგარელის მიერ. Cf. Pravoslaviou Pales-
 tinskii Sbornik. Saint-Petersbourg, 1883, t. IV, p. 144-191.

დაბალი რკინის კარი და პატარ-პატარა მოაჯირიანი სარკმლები. მთელი შენობის შუა ნაწილი ეკლესიას უჭირავს; ამის გარშემო მიჯრით მიშენებულია მრავალი სენაკი, სამას სამოცდა ხუთიო, ამბობს მე-XVI საუკუნის დასაწყისის ერთი მლოცველი *), ოთხსამდეო, ამბობს სხვა მლოცველი, რომელიც ასი წლის შემდეგ ყოფილა წმიდა-ჯვრის სავანეში **).

ის საერთო დაცემა, რომელსაც მე-XV საუკუნის დასასრულიდან ქართველების ყველა დაწესებულება განიცდიდა, წმიდა-ჯვრის სავანესაც ეწია; აქ უკვე მარტო ქართველი ბერები აღარ ცხოვრობდენ, რადგან ამ ხანის შემდეგ თითქმის ყოველთვის ბერძნებსაც ვხვდებით. ხოლო მე-XVI საუკუნეში სომხები, ნესტორიანები და იაკობიტელებიც ემატებიან ***). ამ დაცემის ერთი დამახასიათებელი ნიშანი შემდეგი იყო: წმიდა-ჯვრის ეკლესიაში ისე როგორც სხვა ქართულ სავანეებში ჟამ-კანონი და თვით წმ. წირვა ჩვეულებრივ ბერძნულად წარმოებდა და იშვიათად ეროვნულ ენაზე.

არაბები ქართველ ბერების სისუსტით სარგებლობდენ და ხშირად აწუხებდენ და ავიწროებდენ მათ. ხან ეკლესიის მეჩეთად გადაკეთებას ემუქრებოდენ ბერებს ვითომ იმ მიზნით რომ ძველად ასე მოქცეულიყვნენ როდესაც ერთხელ კიდევ ჩამოერთმიათ მათთვის ეს სავანე ****). ხან ამ სავანის მიდამოებში დასახლებულ გლეხებთან მოსდიოდათ უსიამოვნება და ჩხუბი იმ ყანებზე, რომლებსაც სადავოდ ხდიდენ, ანუ ღალის გამო რომელსაც ვერ ღებულობდენ *****).

*) Papadopoulos-Kerameus, *Τρία ἀνώυμα Προσκυητάρια τῆς ἐστ' ἑκατονταετηρίδος*. Saint-Petersbourg, 1896, p. 26-27.

**) Tobler, op. cit., t. II, p. 740.

***) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 33.

****) A. Papadopoulos-Kerameus, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, t. IV, p. 469.

*****) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 35.

ქართველები კი ცდილობდნენ როგორმე წელში გამართულიყვნენ და თავიდან აეშორებიათ მოსპობის განსაცდელი, რომელიც ასე სასწრაფოდ მოედო მათ. 1643 წელში ნიკიფორე ილუმენმა განაახლა ეკლესია მეფე ლევან დადიანის შემოაწირულობითა და დახმარებით; მაშინდელი მხატვრობა დღევანდლამდე დაცულია *). სამი წლის შემდეგ, 1646 წელში, იმავე ილუმენმა სავანის ზოგიერთი ნაწილების განაახლება დაიწყო, მაგრამ მისი დამთავრება სულთან იბრაიმის განკარგულებით შეჩერებულ იქმნა სანამ არ გადიხდიდა დაგვიანებულ ღალასა და სახლის ვალებსა **).

ნიკიფორის მოადგილეებმა არ წაჰბადეს მის ფრთხილ მართველობას; განსაკუთრებით გაბრიელ ილუმენმა და მელეტმა თითქმის განზრახ სულ უმიზნოდ და დაუფიქრებლად უზომო ვალებში ჩაფლეს წმიდა-ჯვრის სავანე. ამ გაჭირვებულ მდგომარეობის გამოსასწორებლად უხვი შემოწირულობა გაგზავნილ იქმნა საქართველოდან მაგრამ დანიშნულებამდე ვერ მიაღწია, ან წამლებლების უსინდისობისა ან და მეკობრეთა მტაცებლობის გამო ***).

ქართველების ფინანსიურ გაჭირვებით სომხებს უნდოდათ ესარგებლათ და შეესყიდათ წმიდა-ჯვრის სავანე, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს. ბერძნის პატრიარხმა დოსითემ, 1685 წლის აპრილში, გაიმარჯვა მათზე და შეიძინა ქართველების მთელი ქონება, რომელზედაც დიდი ხანია გული უთქვამდა. ამავე დროს მან გამოსცა მკაცრი წესები, რათა სავანე ხელმეორეთ აღარ ჩავარდნილიყო ვალებში და აგრეთვე ბერების ზნეობრივი

*) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 40-42.

***) A. Papadopoulos Kérameus, op. cit., t. IV, p. 470.

***) Chr. Papadopoulos, op. cit., p. 44-44.

ღირსებაც დაცული ყოფილიყო *). მაგრამ თავისუფალ ცხოვრებას დაჩვეულმა ქართველებმა ყურადღება არ მიაქციეს პატრიარქის განკარგულებას და თავიანთი ურჩობით ხშირად მიაყენეს მას უსიამოვნება. ამის შემდეგ, თავის-თავად ცხადია, სავანის მართველობა ჩამოერთვა მათ და გადაეცა ბერძნებს, თუმცა ზოგიერთი უფლება დაუტოვა პატრიარქმა, სხვათა შორის, თვეში ერთ გზის თავიანთ ეროვნულ ენაზე წირვის შესრულება და სავანის ილუმენად გახდომა. ცნობილია მხოლოდ ორი ქართველი ბერი, რომელთაც მიიღეს ეს თანამდებობა: ქრისტეფორე, მე- XVII საუკ. დასაბოლოებს და გერასიმე 1841-ში. წმიდა-ჯვრის სავანესთან ერთად ქართველების ყველა საკუთრება საბოლოოდ გადავიდა ბერძნების ხელში.

ამ სავანის ახლოს, რომელზედაც ჩვენ ვილაპარაკეთ, არის სხვა დაწესებულება, კატამონის ანუ კატამონასის სავანედ წოდებული; დღეს ეს იერუსალიმის ბერძნის პატრიარქის საზაფხულო სახლად არის გადაქცეული. საერთოდ მიღებულია, რომ ეს შენობა ეკუთვნოდა მოხუცს წმიდა სიმეონსა, რომელზედაც ლაპარაკობს მახარებელი წმ. ლუკა (II, 25). ამბობენ, ვითომ საქართველოს მეფე ვახტანგს 1177 წელში შეესყიდოს ეს ადგილი და აღემენოს სავანე თავის ქვეშევრდომ ქართველ ბერებისათვის. ეს კი მაინც ცხადია, რომ საშუალო საუკუნეში ხსენებული სავანეც ქართველების ხელში იყო. ფრა სურიანო გვიმტკიცებს ამის სინამდვილეს და დასძენს, რომ ქართველები იძულებული გახდნენ მიეტოვებიათ კატამონის სავანე მე- XVI საუკუნეში, რადგან 1515—1524 წლამდე, ბედუინებმა ცხრამეტი მათგანი დახოცეს **). კატამონი, როგორც მოჩანს, წმი-

*) Chr. Popadopoulos, op. cit., p. 57.

***) Fra Suriano, op. cit., p. 132.

და-ჯვრის სავანეს ექვემდებარებოდა, და ამათთან ერთედ გადავიდა ბერძნების ხელში. 1859 წელს წმიდა საფლავის ბერმა აბრაამმა ქართული წარწერები აღმოაჩინა ხსენებულ კატაქონის სავანეში *).

IV. ქართველების მოსპობა იერუსალიმში.

ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ 1640—1642 წელში, გოლგოთის სამლოცველოს მომვლელი ქართველი ბერები იძულებული გახდნენ ბერძნებისათვის დაეთმოთ თავიანთი ადგილი და გადასულიყვნენ წმიდა-ჯვრის სავანეში, სადაც ორმოციოდე წელიწადი დაჰყვეს. საუბედუროდ წარსულმა მწარე გამოცდილებამ მაინც გონებაში ვერ ჩააგდო იგინი. როდესაც 1685 წელში, დოსითე პატრიარქმა წმიდა-ჯვრისა და სხვა დანარჩენი ქართული სავანეები დაისაკუთრა, მაშინვე ზომები მიიღო მან და მათი მკვიდრნი მცხოვრებნი ბერძნის სხვა და სხვა დაწესებულებებში დაჰფანტა, რათა ერთიან მოესპო ის მცირედი გავლენაც რომელიც ქართველ ბერებს კიდევ შერჩენიდათ.

ამ დროიდან მოყოლებული ქართველები ჰკარგავენ ყოველგვარ მნიშვნელობას. ისეც გაძნელებული იყო მათი შემატება რადგან საქართველოდან თითქმის აღარავინ მიდიოდა პალესტინის სავანეებში. ამას დაერთო ისიც, რომ გაბატონებული ბერძნები მათ შესახებაც იმ ღონისძიებას ლეზულობდნენ რომელსაც უძველეს დროიდან ჰქონდა ადგილი პალესტინის მართლმადიდებელ არაბებისადმი; ეს იყო უცხო ტომის ბერთა

*) Palestine exploration Fund. Quaterly Statement, octobre 1911, p. 185.

სისტემატიური მოშორება თავიანთ სავანეებიდან. ქართველი ბერები საბოლოოდ მოისპენ ვგონებთ მე- XVIII საუკუნის განმავლობაში, თუმცა მე- XIX საუკ. ვხედავთ რავდენსამეს; მაგრამ ეს უკვე გამონაკლისს შეადგენს.

ესრედ ამაყმა ქართველმა ხალხმა თერთმეტ დაწესებულე-ბიდან იერუსალიმსა და მის მიდამოებში რომ ჰქონდა ოდეს-ღაც, საბოლოოდ ერთიც ვერ გადაარჩინა დაღუპვისაგან. მისი უძველესი ღირსებისა და გავლენის ხსოვნა სხვა ფრივ აღარ არსებობს პალესტინაში, თუ არა ბერძნის საპატრიარქო წიგნთ-საცავის ხელნაწერებში, სხვა და სხვა ძვირფას წარწერებსა და მხატვრობაში იმ დროიდან რომ დაშთენილია. ადამიანის შურმა, მტრობამ და დროთა ვითარებამ დღემდის კიდევ ვერ შესძლო მათი ამოფხვრა სრულიად. დღეს კი იერუსალიმს მისული ქარ-თველები შობის და აღდგომის დღესასწაულებში, უცხო ტომის საზოგადოებებს სთხოვენ სტუმრობას და ბინავდებიან სომხების წმიდა-იაკობის სავანეში, ანუ რუსების სხვა და სხვა დაწესებუ-ლებებში.

როდესაც 1841-ში პალესტინის რუსის მისია მივიდა იე-რუსალიმს, სულ უნაყოფოდ შეეცადა ჯერედ წმიდა-ჯვრისა და მემრე წმიდა-აბრაამის და წმიდათა-თეოდორეთა სავანეების დაპა-ტრონებას. რუსები თავიანთ თავს ქართველების კანონიერ მემკვიდრეებათ აღიარებდენ, რადგან სამოციოდე წლის წინეთ ამათი ეროვნული ეკლესია პეტერბურგის წმიდა-სინოდისათვის დაექვემდებარებიათ. დღესაც კიდევ ამავე საბუთით თხოულობენ წირვის შესრულების უფლებას წმიდა საფლავზე და სხვა საკურთხეველებში. მიზანს მიაღწევს თუ არა მათი მოთხოვნი-ლება, ამას მომავალი გვიჩვენებს.

რ. უანენ.

947.922

y 284